

Wiesław Sieradzan

"Katalog der mittelalterlichen deutschsprachigen Handschriften der ehemaligen Staat- und Universitätsbibliothek Königsberg(...)", auf der Grundlage der Vorarbeiten Ludwig Deneckes erarbeitet von Ralf G. Päsler, hrsg. v. Uwe Meves, München 2000 :
[recenzja]

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 3, 468-471

2001

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

to w obrębie trzech wspomnianych diecezji: pomezkańskiej, warmińskiej i sambijskiej istniało tylko około 369 parafii, w tym 38 miejskich. Kres egzystencji większości z nich przyniosła jednak sekularyzacja Zakonu i powstanie świeckiego Księstwa Pruskiego. Nie inaczej było też ze średniowiecznymi klasztorami ulokowanymi na terytorium wielkiego mistrza, chociaż z powodu reformacji również wiele konwentów w Prusach Królewskich uległo likwidacji. Niemniej później niektóre z nich po latach kryzysu odzyskały w następstwie przeprowadzonych reform, dawną świetność.

Rekapitułując spostrzeżenia z lektury książki pochwalić należy autorów za przejrzystość konstrukcji i czytelne przedstawienie mało znanych przeciętnemu czytelnikowi kwestii podziałów administracyjnych i kościelnych państwa krzyżackiego w Prusach. Nie uniknięto tutaj jednak powtórzeń i kilku błędów rzeczowych. Nie do końca przejrzyste są również zasady wyboru miejscowości, uwzględnionych w załączonym na ss. 129—132 słowniku. Nie rozwiązano także niektórych nazw niemieckich (np. Zalewa = Saalfeld), a czasami podawano ich różne formy. Korekty wymagają też niektóre mapy. Tak np. zupełnie nieczytelny jest opis granic państwa krzyżackiego w pierwszej połowie XV w. zawarty na mapie między stroną 8 a 9. Wątpliwości budzi również mapa „Podziały kościelne w państwie zakonu krzyżackiego” (po s. 72), w której nie zaznaczono wyraźnie siedzib biskupów i kapituł, a wprowadzono niezrozumiałe pojęcie „siedziba diecezji”(?). Nie wiadomo także, dlaczego Królewiec znalazł się na terenie diecezji warmińskiej i to jako największy jej ośrodek. W ewentualnym drugim wydaniu tej potrzebnej książki na planach zamku malborskiego (niestety nie zawsze czytelnych) powinny znaleźć się jednak określenia polskie (w miejsce niemieckich), skoro publikacja ta przeznaczona jest również dla młodzieży szkolnej. Wreszcie nieporęczny wydaje się też być format książki, nie pasującej do żadnej z półek bibliotecznych.

Teresa Borawska

Katalog der mittelalterlichen deutschsprachigen Handschriften der ehemaligen Staat- und Universitätsbibliothek Königsberg. Nebst Beschreibungen der mittelalterlichen deutschsprachigen Fragmente des ehemaligen Staatsarchivs Königsberg, auf der Grundlage der Vorarbeiten Ludwig Deneckes erarbeitet von Ralf G. Päsler, hrsg. v. Uwe Meves, Schriften des Bundesinstituts für ostdeutsche Kultur und Geschichte, Bd. 15, Red. Eckhard Grunewald, München 2000, ss. 261.

Wyrazem wciąż trwającego i niezmiernie żywego zainteresowania Królewcem, a zwłaszcza jego bogatą przeszłością, jest m.in. prezentowany tu katalog średniowiecznych, niemieckojęzycznych rękopisów dawnej Biblioteki Państwowej i Uniwersyteckiej mieszczącej się w tym mieście do wiosny 1945 r. Jest on owocem żmudnych prac heurystycznych dr. Ralfa G. Päslera, który przy okazji opracowywania swojej dysertacji na temat niemieckojęzycznej literatury przedmiotowej w Prusach do 1500 r. i jej wydania mógł — dzięki zabiegom Uwe Mevesa o wsparcie finansowe Federalnego Ministerstwa Spraw Wewnętrznych

i zachętom prof. dr. Eckharda Grunewalda — skupić się również nad sporządzeniem opublikowanego obecnie katalogu. Dużym ułatwieniem tego ambitnego zamiaru było przekazanie w 1991 r. Federalnemu Instytutowi Wschodnioniemieckiej Kultury i Historii (Bundesinstitut für ostdeutsche Kultur und Geschichte), mieszczącemu się w Oldenburgu, materiałów zebranych przez dr. Ludwika Denecke. Ten przedwojenny bibliotekarz działu rękopisów Pruskiej Biblioteki Państwowej w Berlinie opracował w latach 1935—1940 zbiory Biblioteki Państwowej i Uniwersyteckiej w Królewcu w ramach projektu „Wykaz rękopisów Rzeszy Niemieckiej” (Verzeichnis der Handschriften im Deutschen Reich). II wojna światowa przerwała jednak te prace, a bezcenne materiały przez niego zebrane nie podzieliły na szczęście losu zbiorów królewieckich i stały się podstawą realizacji projektu Ralfa G. Päslera.

Projekt sporządzenia katalogu rękopisów niemieckojęzycznych i łacińskich, ale zawierających również teksty w języku niemieckim należał do trudnych jeszcze przed wybuchem II wojny światowej. Katastrofa miasta Królewca w 1945 r. i jego Biblioteki Państwowej i Uniwersyteckiej zniósł ten jeszcze bardziej utrudniła. Zaginięcie i rozproszenie jej zbiorów jest głównym powodem tego, iż projekt Ralfa G. Päslera jest w istocie rzeczy jedynie próbą rekonstrukcji wspomnianego katalogu.

Składa się on z przedmowy pióra Uwe Mevesa, obszernego wprowadzenia, wykazów zastosowanych skrótów i opisów manuskryptów, katalogu, konkordancji, indeksów, dodatku oraz ilustracji.

Dla ogólnej oceny prezentowanego katalogu duże znaczenie ma niewątpliwie obszerny wstęp, który podzielono na cztery części. W pierwszej Ralf G. Päsler przedstawił historię Biblioteki Państwowej i Uniwersyteckiej w Królewcu. Krótko omówił poszczególne etapy jej kształtowania, począwszy od tzw. Kammerbibliothek, założonej dla pierwszego świeckiego władcy Prus Książęcych — księcia Albrechta von Brandenburg-Ansbach w 1527 r. poprzez bibliotekę zamkową określaną również jako Nova Bibliotheca (1529), bibliotekę Albertyny (1544), bibliotekę królewską (1583), bibliotekę królewsko-universytecką (1810/1827) aż do Biblioteki Państwowej i Uniwersyteckiej powstałej po upadku II Rzeszy (1918). Zwrócił ponadto uwagę na rolę i działalność najwybitniejszych bibliotekarzy królewieckich w XVI w., takich jak uczeń Erasmusa — Felix Koning Polyphemus, Henryk Zell, Michał Scrinus i Menius. W okresie ich działalności powstały trzy katalogi zbiorów, z których ten ostatni istniał jeszcze w XIX w., kiedy powstał nowy system sygnatur, obejmujący w zakresie dawnego księgozbioru dział rękopisów, inkunabułów i starych druków (przeważnie z XVI w.). Czwarty katalog w dziejach biblioteki zachował się według stanu z 1932 r. jako fotokopia w Bibliotece Państwowej w Berlinie (SBPKB). Obejmuje on 1656 manuskryptów, 683 inkunabułów i 705 innych starych druków. Dla badaczy dziejów biblioteki królewieckiej skomplikowanym problemem jest niezgodność między wspomnianą liczbą rękopisów zarejestrowaną w końcu marca 1932 r. a stanem uwzględniającym również nowy, ale później zaginiony katalog z 1942 r., który miał rejestrować 4587 jednostek. Według, jak się wydaje słusznego, poglądu Ralfa G. Päslera, było to konsekwen-

cją dodania do stanu z 1932 r. również osobnych zbiorów bibliotecznych Fryderyka Augusta Gottholda (1852—1859) oraz rodziny von Wallenrodt (1909). Katalog manuskryptów, którego rekonstrukcji podjął się R. G. Päsler, nie obejmuje jednak tekstów niemieckich, które zawarte są w rękopisach łacińskich.

Zbiory biblioteki królewskiej były począwszy od 1942 r. systematycznie ewakuowane i w konsekwencji upadku Prus Wschodnich uległy znacznemu rozproszeniu, zresztą do dziś w całości do końca nieznanemu. Powszechnie jednak wiadomo, iż głównym miejscem przechowywania działu rękopisów biblioteki królewskiej — po przetransportowaniu ocalałych zbiorów z Pałęka i kilku innych mazurskich miejscowości — jest Biblioteka Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Próbę znalezienia jak największej liczby rękopisów podjął się, jak wspomniano wyżej, R. G. Päsler, odwiedzając w 1994 r. ośrodki biblioteczne w Rosji, na Litwie i w Polsce¹. Prowadził również korespondencję z różnymi instytucjami archiwalnymi, bibliotecznymi bądź osobami prywatnymi w wyżej wymienionych krajach, jak również z Białorusi, Ukrainy, Łotwy, Estonii, a nawet z Danii. Jak sam jednak przyznaje, większych sukcesów kwerenda ta nie przyniosła, może poza znalezieniem w Bibliotece Państwowej w Wilnie części królewskiego archiwum uniwersyteckiego, przekazanego archiwum państwowemu w Królewcu. Pewną część zasobu archiwum uniwersyteckich zlokalizował on również w Archiwum Państwowym w Olsztynie. Opisowi historii Biblioteki Państwowej i Uniwersyteckiej w Królewcu zawartemu w opracowywanej rekonstrukcji katalogu można jedynie zarzucić brak dogłębnierzego omówienia losów tej księżnicy w XVI w., a zwłaszcza wykorzystania w większym zakresie literatury polskiej, a szczególnie prac Janusza Tondla i częściowo Marii Strutyńskiej, które autor zna i cytuje, ale nie wnosi to wiele do jego opisu. Trudne do wytłumaczenia jest również niewykorzystanie katalogu biblioteki zamkowej księcia Albrechta, wydanego przez Janusza Tondla².

W drugiej części wstępu Ralf G. Päsler koncentruje się na przedstawieniu kolejnych etapów katalogowania działu rękopisów biblioteki królewskiej, które rozpoczął w odniesieniu do tekstów prawniczych i historycznych około połowy XIX w. historyk prawa Emil Juliusz Hugo Steffenhagen. Dalsze prace — już w szerszym zakresie tematycznym — kontynuował, jak już nadmieniono, Ludwik Denecke. Wydawca katalogu w swojej rekonstrukcji brał pod uwagę ponadto opisy manuskryptów przechowywanych w obecnie w Berlińsko-Brandenburskiej Akademii Nauk wykonane przez Emila Ettlina i jego następców, w tym również Ludwika Denecke. Prace przygotowawcze tego ostatniego odnosiły się również do zasobu Archiwum Państwowego w Królewcu, co Ralf G. Päsler również starannie uwzględnił. Autopsja zbiorów toruńskich, jak również mikrofilmy znajdujące się w Oldenburgu pozwoliły autorowi na pewne uzupełnienia opisów manuskryptów.

1 R. G. Päsler, *Auf der Suche nach Königsberger Handschriften. Bericht einer Exkursion nach Kaliningrad, St. Petersburg, Wilna und Thorn, Preußenland*, 1996, Bd. 35, ss. 1—10.

2 J. Tondel, *Eruditia et Prudentia. Die Schloßbibliothek Herzog Albrechts von Preußen. Bestandkatalog 1540—1548*, Wiesbaden 1998 (Wolfenbütteler Schriften zur Geschichte des Buchwesens 30).

Część trzecia wstępu przedstawia źródła pochodzenia materiału objętego w katalogu zarówno w formie rękopiśmiennej, jak również drukowanej. Zdecydowana ich większość (siedem spośród dziesięciu grup) jest wynikiem prac Ludwika Denecke. Jego precyzyjne i pełne opisy ułatwiły wydawcy katalogu zadanie, niemniej w pozostałej części prace rekonstrukcyjne wymagały jednak z jego strony żmudnej pracy.

Przedstawiony w części wstępnej układ opisów katalogu rękopisów biblioteki królewskiej trzyma się wiernie obowiązujących obecnie w Niemczech wymogów dotyczących katalogowania manuskryptów (DFG-Richtlinien zur Handschriften-Katalogisierung). W wielu jednak miejscach skomplikowana sytuacja związana z losami biblioteki królewskiej po 1945 r. nie pozwalała na pełne wypełnienie obowiązującej instrukcji.

Będący głównym celem publikacji katalog obejmuje około 170 stron druku. Ralf G. Päsler przedstawił w nim rękopisy Biblioteki Państwowej i Uniwersyteckiej, następnie zawartość biblioteki Gottholda, rodziny von Walenrodt oraz w końcu fragmenty z archiwum państwowego w Królewcu. Część pierwsza jest najobszerniejsza. W wierszach sygnaturalnych po lewej stronie znajduje się zawsze ostatnia sygnatura królewiecka, po prawej natomiast uwagi o obecnym miejscu przechowywania lub zaginięciu. Brak jest w tym wykazie dawnych sygnatur, gdyż te przeważnie są w następnej części katalogu — w wykazie konkordancji (ostatniej, dawnych, obecnych, katalogu Emila J.H. Steffenhagena i numery rejestru biblioteki krzyżackiej w Tapiawie). Autor podaje również źródło informacji o rękopisie. Kolejność prezentowanych manuskryptów wynika z ich ważności. Opisy zawierają również, w celu ich identyfikacji, teksty cytatów.

Katalog został sporządzony z wykorzystaniem systemu informatycznego biblioteki uniwersyteckiej w Oldenburgu w programie BISMAS 1.5.

Recenzowany katalog stanowi niewątpliwie kompetentną pomoc dla badaczy księgozbiorów dawnych bibliotek w Prusach Wschodnich i poszerza naszą wiedzę o miejscach obecnego przechowywania ocalałych rękopisów. Stanowi również cenną pomoc dla historyków opracowujących różnorodne zagadnienia z zakresu historii średniowiecznej i nowożytnej zwłaszcza na etapie heurystycznym. Historycy dziejów Zakonu będą mogli zorientować się w zbiorach i przedmiocie rękopisów z dawnych konwentów krzyżackich, klasztornych i kościelnych. Katalog przekonuje, iż dominowało tam piśmiennictwo religijne, dzieła poetyckie, ale także prawnicze i przyrodnicze. Wspomniane drobne mankamenty wstępu, jak również nieprecyzyjność niektórych przypisów (niekompletność) lub nawet brak numeru w tekście nie wpływają negatywnie mimo wszystko na wartość prezentowanej rekonstrukcji recenzowanego katalogu.

Wisław Sieradzan